

ÇOCUKLARDA KARDEŞ İLİSKİLERİ

Doç. Dr. Neriman SAMURÇAY*

GİRİŞ :

Cinsellik duyguları karışmamış, çıkar gözetmeyen, derin bir sevgiyi anlatmak için çoğu kez, «Birbirlerini kardeş gibi severler» deriz. Litrée, kardeşliği, «Kardeş olmadıkları halde, birbirlerine kardeş gibi davranan kimselerin aralarındaki sıkı sevgi bağı» olarak tanımlar. Bu noktadan hareket ederek, gerçek kardeşliği de, derin bir dostluk duygusu saymak olasıdır. Ne var ki meseleyi sadece dostların kardeş, kardeşlerin de dost oldukları açısından ele almak yeterli olmayacaktır.

Kardeşler arasında sevgi kadar, kin ve nefret duygularının da söz konusu olabileceği düşüncesi psikologlara hiç de aykırı gelmez. Onların pek iyi bildikleri ikizli duygu (ambivalence), kardeşler arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek önemli bir kavramdır.

Tarihsel açıdan ele alacak olursak, kardeşlik ilişkilerinin çeşitli uygarlıkların tarihinde ve ulusların yaşamında çok büyük bir yeri olduğunu görürüz. Örneğin din kitaplarında Habil ve Kabil, Yakub ve İsmail, Yusuf ve kardeşleri, Lea ve Rachel, Amnon ve Tamar, bize kardeşliği olduğu kadar, rekabeti, nefreti ve yasak sevgiyi anımsatır. Mitolojide kardeş sevgisinden daha çok, kardeş nefretinden, kininden söz edilir. Örneğin Mısır mitolojisinde Typhon, kardeşi Osiris'in egemenliğine son verdikten sonra onu keser ve parçalarını Nil nehri- ne atar. Eski Yunanistan'da Atrée kardeşi Thyeste'e duyduğu derin kin sonucu çocuklarını öldürür ve yemek ziyafetinde kardeşine yedirir. Racine'in ilk trajedisi olan «Thébaïde» ya da «Düşman kardeşler» yapıtında Eteocle ve Polynice kardeşler, egemenlik savaşında birbirlerini öldürürler. Buna karşın Roma, ikiz kardeş Castor ve Pollux'un sevgilerini sonsuzlaştırmıştır.

1. KARDEŞ KISKANÇLIĞI :

I. I. Vakaların betimlenmesi :

Kardeş kıskançlığı ve rekabeti, sayısız psikolojik araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmaların tarihi de bir hayli eskilere dayanır.

*A. Ü. D. T. C. F. Psikoloji Kürsüsü Öğretim Üyesi.

Orneğin Saint Augustin «İtiraflar» adlı kitabında «Henüz konuşamayan bir küçük çocuğun, gözünü ayırmadan, sararmış ve üzüntülü bir tavırla kardeşinin sütüne baktığını» gözlediğini kaydeder. (2). J.B.F. Descuret kardeş kıskançlığının tutkulu ve zalim yanı üzerinde durur. (14). B. Perez, araştırmalarında 22 aylık bir çocuğun, kardeşinin doğuşuna büyük bir tepki gösterdiğini, annesinin bebeği her emzirisinde kardeşini çimdiklediğini söylemektedir (33). Aynı araştırmacı 3 yaşındaki bir çocuğun, kardeşi için duyduğu nefreti, babasına yönelttiği «Küçük kardeş hemen ölmeyecek mi?» sorusuyla ifade ettiğini kaydeder. A. Freud da buna benzer bir vakadan söz etmektedir. (17): Baba, yeni doğan bebeği, iki yaşındaki küçük kızına sevinç içinde gösterdiğinde «Ne zaman ölecek?» sorusuyla karşılaşır. C.G. Jung'un tedavi etmekte olduğu küçük Anne, kendisine bir kardeşinin geldiği haberi verilince «Onu öldüreceğim» demiştir (26). S. Freud'un tedavi etmiş olduğu küçük Hans vakası da kardeş kıskançlığı için örnek verilebilir. Küçük Hans'ın kız kardeşine ilişkin «banyoda boşulursa» ya da «balkondan düşerse» tarzındaki korkuları gerçekte «banyoda boşulsun», «balkondan düşüp ölsün» isteklerinin karşılığıdır (19). Sözü ettiğimiz bu vakalardan da anlaşılacağı gibi kardeş kıskançlığının kaynağı, doğum olayıdır. Yeni dünyaya gelen, «rakip» olarak kabul edilir. J.M. Lacan, bu noktadan hareket ederek «Haksız, çağrısız giriş kompleksi» (complexe d'intrusion) adını verdiği duyguyu tanımlamaya çalışır(28). Haksız, usulsüz gelene karşı ilk süjenin duyduğu derin kıskançlık, bu kompleksi oluşturmaktadır. Ch. Baudouin de aynı duyguyu «Kabil kompleksi» olarak adlandırmakta ve kardeş kıskançlığına ilişkin tipik örnekler vermektedir (3): Dört yaşındaki Nani, yanında gözlerinin güzelliğinden sık sık sözü edilen 3 yaşındaki küçük kız kardeşinin gözlerine tendürdiyot şişesini boşaltır. Yazarın kaydettiği diğer bir olay da, 2;6 yaşındaki bir oğlan çocuğun, bir hafta boyunca, yeni doğan kardeşinin yüzüne bakmayı, «Bunu görmek istemiyorum» diyerek reddetmesidir. Bu örneklerden de görüleceği gibi küçük bir çocuk için, hele kendisi varken, «yabancı» olarak nitelendirilebilecek ikinci bir çocuğa neden gerek duyulduğunu anlamak güçtür.

Bazı çocuklar, yeni gelene karşı duyulan kıskançlık duygularını, verilen örneklerde olduğu gibi açıkça ortaya koymaz. Kardeşi yerine oyuncak bebeğini hırpalayan, iğne batıran çocukların bu tür davranışlarında, derin bir kıskançlığın izlerini görmemezlikten gelemeyiz. Kimi çocuk ise kardeşine aşırı bir düşkünlük gösterir, onu pek çok sevdiği izlenimini verir. Hatta anne bu durumda, kendi çocuğunun diğer çocuklar gibi kardeşini kıskanmadığını sanıp, sevinebilir. Oysa çocuk gerçekte, annesinin kendisinden büsbütün uzaklaşacağı kor-

kusuyla kıskançlık duygularını içine atmıştır (37). Gösterdiği aşırı sevgi, kardeşine karşı beslediği olumsuz duyguları örtmek içindir. Zamanla bu duygular yerini olumlu olanlara bırakacaktır. İnsanoğlunun en doğal ve en evrensel duygularından biri olan kıskançlık, kardeşler arasında tüm yaşam boyunca dalgalanmalar gösterecek, bazen olumlu bazen de olumsuz bir çizgi izleyecek, ya da olumsuz duygular bastırılarak bilinçdışına itilecektir.

I. 2. Kardeş kıskançlığına tepkiler :

Çeşitli ruhsal sorunların ve bozuklukların temelinde kardeş kıskançlığını bulmak olasıdır. Baudouin, kardeşinin doğumundan üç ay kadar sonra, büyük çocukta görülen ruhsal enürezisi (alta işeme) vakasına işaret eder. Tüm tedavi yöntemleri başarısızlığa uğrayınca, büyük çocuğa küçük kardeşin yatağından daha büyük ve süslü bir yatak verilmiş, böylece ilk çocuk yatağını kirletmekten vazgeçmiştir. O. Codet tarafından zikredilen buna benzer bir diğer vaka da, 3;6 yaşındaki bir erkek çocuğun, kardeş doğumuna altına işeme, yemek yememe ve yardımsız giyinmeyi reddetme olayıdır (13). M. Bleuler, A. Berge, Heuyer ve Dublineau da kardeş kıskançlığına tepki olarak görülen çeşitli daha önceki gelişim evrelerine gerileme (régression) olaylarına örnekler vermektedirler (5.4,16,21).

I. 3. Kardeşler sırası ve kıskançlık :

Kardeş kıskançlığına ilişkin sorunların biri de kardeşler arasındaki sıradır. Meseleyi bu açıdan ele alan nadir araştırmalardan biri de E. Koehler tarafından yapılanıdır (27). Küçük Anne'in kişilik gelişmesini araştıran yazar 2;6 yaşındaki bu küçük kızda kardeşine karşı hem sevgi, hem de nefret duygularının varlığını gözlemiştir. Küçük Anne, kardeşine bir yandan çok büyük bir anlayışla yaklaşırken, diğer yandan da sinirlilik krizleri yaşar, erginlerin dikkatini çekmek için çeşitli çarelere baş vurur. Koehler, bu durumu Anne'in kardeşler sırasındaki ilk çocuk olmasıyla açıklamıştır. Ch. Buhler, büyük çocuk-küçük çocuk ilişkisinde aynı ikizli duygunun varlığını saptamıştır. Altı kardeşi gözleyen araştırmacı büyük-küçük kardeşler arasındaki ilişkiyi, ana-baba ve çocuklar arasındaki ilişkiyle açıklamaktadır (7). İkisi kendisinin, üç çocuk üzerinde araştırma yapan F. Dolto-Marette kardeş kıskançlığının çeşitli evrimsel yanları üzerinde ayrıntılı araştırmalar yapmış ve özellikle, büyük çocuğun küçüğü kıskanması olayını, çoğunlukla kabul edilen, anneye ilişkin engellenme (frustration: maternelle) ile değil, bebekle özdeşleşme (amour-identification au bébé) varsayımı ile açıklamaya çalışmıştır (15). Büyük çocuk için

biyodinamik engel oluşturan bu, bebekle özdeşleşme isteği, derin bir saldırganlık duygusuna (agressivité) yol açar. Bu bakımdan, büyük çocuğa oranla diğer çocukların durumu gerçekten büyük sorunlar içermektedir. C. Mauco ve F. Rambaud, diğer çocuklar arasında %50 den aşağı olan kıskançlık vakalarına karşın, ailedeki ilk çocuklar arasında % 65 kıskançlık vakası saptamışlardır. Bu sayı gerçekten de, kardeşlik sırasında büyükten sonra yer alanlar açısından düşündürücüdür (29).

A. Adler, kıskançlığa eğilimli «tahtından indirilmiş ilk çocuk» tipine karşın «yoksun bırakılan, yetkisiz kılınan en küçük çocuk» imajını önerir (1). Kendinden yaşça daha büyük kardeşlerin «Sen» hitabıyla karşılaşan küçük çocuk kendini zayıf ve bağımlı hisseder. Böylece oluşan yetmezlik duygusu (sentiment d'inferiorite) en küçük çocuğu, bu durumunu yenmeye, erk ve mükemmellik arama çabasına girişmeye iter. Küçük çocukların, yaşça büyük kardeşlerine oranla daha tutkulu olması bundandır. Ne var ki çok kuvvetli ilk çocuklar karşısında, en küçükler korkak, karar almaktan yoksun bir kişilik geliştirirler. Adler'in bu görüşüne karşın A. Busemann, yaptığı bir araştırma sonucu en küçüklerin, kendilerini küçük, zayıf hissetmekten çok mutlu olduklarını, bu durumdan dolayı kendilerini ailede ayrıcalıklı saydıklarını saptamıştır (11). Medici, 5 yaşındaki ablasına egemen olmayı başaramayınca ona şiddetle karşı koyan ve tıpkı onun gibi olmaya, onun gibi davranmaya, böylece içinde bulunduğu yetmezlik duygusunu ödünlemeye çalışan 3 yaşındaki küçük bir çocuk üzerinde yaptığı araştırma sonucu, küçük çocuğa ilişkin yetmezlik duygusunun erken sosyalleşmeye yol açmış olduğuna değinir (32). H. Hug-Hellmuth, ortanca çocuklar üzerinde araştırma yapmış ve bu çocukların her bakımdan elverişsiz durumda bulduklarına dikkat çekmiştir (22).

2. KARDEŞLERE İLİŞKİN TOPLUMSALLIK VE İKİZLİK :

D. Jaehner'in 2;6 yaşlarındaki biri kız diğeri erkek ikiz ve 4;5 yaşında kız olmak üzere üç kardeş üzerinde yaptığı klinik çalışma, toplumsallık açısından ilginçtir (24). İlk gözlem evresinde erkek çocuk ikiz eşiyle toplumsal bir grup oluşturmuştur. Zaman zaman büyük ablayla oynamaktaysa da, daha çok ikiz eşini koruyucu bir tavır içinde bulunmaktadır. 6 ay sonra yapılan ikinci bir gözlem, ikizlerin beraberce oynamaktan mutlu olduklarını ve büyük ablayı oyun dışı bıraktıklarını gösterir. Bu durum karşısında abla hayal ürünü olan bir kız kardeşten söz etmeye başlar. Bu kız kardeş kendisine yasak olan herşeyi yapmakta ve hem ikizlere hem de anneye örnek olarak

gösterilmektedir. Örneğin çok iyi yemek pişirmekte, yatağını kirletmekte, oyuncaklarını bozmamaktadır. İkizlerin toplumsal grubu içinde bütünleşme olanağı bulamayan Marie, böylece fantazmaları aracılığıyla uyum sağlamaya çalışmaktadır. D. Jaehner başka bir makalesinde, Maie'nin giderek bu fantazmaya sığındığını, kendini yapalnız hissettiğini anlatır (25). Tedavi sonucu, Maie ile kardeşler arasındaki yanlış anlaşılma halledilince, hayaller yavaş yavaş gerilemiş ve büyük kardeşin küçüklerin toplumsal grubuna katılması daha etkin bir nitelik kazanmıştır. D. T. Burlingham da ödipal çalışmaları olan ya da kendilerini terkedilmiş yaşayan çocuklarda aynı fenomeni analiz etmiştir (8). Ona göre, hayal ürünü ikinci kardeş fantazması, bir başka «kendisi, anlamına gelir. Çocuk kendi kendini sevmeye, başka bir anlatımla narsissik sevgi yerine, suçlanmaksızın kabul edebileceği bir başka «kendisi»ni yaratmış olur. D.T. Burlingham, bir başka makalesinde, ikiz kardeşler arasında buna benzer bir davranıştan söz etmektedir (9). İkiz kardeşlerden her biri diğerini, kendine özgü niteliklerin iki katını temsil ediyor olarak görmektedir, bu durum da yetmezlik duygusunu garantiye almaktadır. İkiz kardeşlerin karşılıklı tepkilerini gözleyen yazar, 10 aylığa doğru başlayan bir «rekabet» olayından söz eder. İkizlere ilişkin bu rekabet olayı, her ikisinin gelişmesini hızlandırmakta, karşılıklı olarak birliğin korunmasına yardım etmekte ve çiftin ayrılmazlığı böylece garantiye alınmış olmaktadır.

R. Zazzo, ikizler üzerinde yaptığı son derece ilginç araştırmalarda, ikiz çiftin kendi köşelerine çekilmeleri (isolement) olayına önemle değinmiş ve bu davranışın aynı yumurta ikizlerinde daha sık görüldüğüne işaret etmiştir. Hatta bu tür ikizler arasında (cryptophasie) adı verilen ve erkeklerde, kız ikizlere oranla daha sık rastlanan gizemli bir dil doğar (38). Zazzo ikizlerin bir çift oluşturmaları olayının doğuştanlığı üzerinde ısrar etmekte ve «bir çift oluşturma, ikizlere değin çocukluk için, ne başı ne de sonu belli olmaksızın mutlaka yaşanmış bir deneyimdir» demektedir.

3. KARDEŞLERE İLİŞKİN DAVRANIŞLARIN TEMELİNDEKİ GÜDÜLER :

Psikanalistlerin ve antropologların çalışmaları sayesinde, kardeş ilişkilerinin temelinde yer alan güdüler analiz edilebilmiştir. Bu çalışmaların pek çoğu, kardeş ilişkilerinin cinsel yanına değinir, söz konusu yasak sevgi olayını açıklamaya çalışır.

3. 1. Cinsel yan :

Daha 1913'lerde J. B. Scheider, bütün cinsel ilişkilerin kaynağında kardeşlik ilişkilerinin bulunduğunu ileri sürmekteydi. Schneider'in iddiasına göre kız kardeş, erkeğin cinsel amaçla ilk yöneldiği kadındır (36). A. Busemann'a göre ise, bu görüşün tam tersine, kız ve erkek kardeşler arasında ancak çok sıkı bir ilişki içinde yaşamaları koşuluyla, nadiren erotik bir duygusallıktan söz edilebilir (10). C. P. Oberndorf, ödipal rekabetin, kardeşlik rekabetinden önce geldiği savını öne sürmektedir (33). Ona göre, iki erkek kardeşten büyüğü babayı temsil edeceği için, küçük kardeş ödipal duygularını babası yerine ağabeyi üzerine akatarabilir. Buna karşın ağabey de ana-baba karşısındaki olumsuz durumundan kaynaklanan hiddetini, küçük kardeşine yöneltebilir. Bir kız kardeşle ablası arasındaki ödipal rekabet durumunda ise anaya bağlanma, ilkel düzeyde kalmaktadır. Kardeşlere ilişkin ve ödipal rekabetin kaynağını S. Freud ilkel toplumlarda bulur (18). Söz konusu toplumlarda erkek kardeşler, önce babayı ortadan kaldırmak için birleşir, sonra da tıpkı baba gibi her şeyin kendilerine ait olmasını istedikleri için birbirleriyle rekabete girerler.

3. 2. Yasak sevgi :

Malinovski'nin Trobriands adalarındaki araştırmaları, adada yaşayan kabilenin geleneklerine göre, kardeşler arasındaki yasak aşkın en büyük suç olduğunu ortaya koymaktadır (30). Bu konuda kendisine büyük görev düşen aile, yasak sevgiye engel olmak için son derece büyük bir dikkat sarfetmek zorundadır. Kız ve erkek kardeşler erken yaşta birbirlerinden ayrılırlar ve aynı oyunlara kesinlikle katılmazlar. Yazar, bu yasak sevgi olayının kaynağı konusunda hiçbir şey söylememekte, sadece kabiledaki gelenekleri betimlemekte yetinmektedir. M. Mead'in Samoa'daki araştırmaları da buna benzer gözlemler serimler (31). Mead'in belirttiğine göre Samoa kabilelerindeki kız kardeşler ve erkek kardeşler, hatta yeğenler ne birbirleriyle konuşabilirler, ne de birbirlerine değebilirler. Aynı kasabanın çocukları kızlar-erkekler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu ayrılık çoğu kez sözlü ya da gerçek törenlerle, derin bir düşmanlık biçiminde pekiştirilir. Aynı araştırmacı Balide kız-erkek ikizlerin, ana karnında yasak bir ilişkide bulunmuşlardır kaygısıyla, dağor doğmaz öldürüldüklerine işaret etmektedir.

Oysa uygar toplumlarda ,toplumsal bütünleşmeyi sağlamak amacıyla, kardeşler arasındaki kin duygusuna karşı savaşmak önemli bir yer tutar.

SONUÇ :

«Kardeş kardeşin ne onduğunu, ne öldüğünü ister» atasözünün çok iyi belirttiği gibi kardeşlik ilişkilerinin temelinde sevgi ölçüsünde, kin duygularının da yer alması doğaldır. Psikanalist O. Rank da «Bizim ilk aşkımız ve ilk kinimiz kardeşe karşı duyulanıdır» derken aynı gerçeğe işaret etmektedir (35). Kardeşler arasındaki bu ikizli duyguların olumsuz yanı giderek bastırılır ve toplumsal uyumu sağlanabilecek bir nitelik kazanır. Ana-babanın tutumu, bu konuda büyük bir etken olarak rol oynayacaktır. Kardeş kıskançlığının doğal ve evrensel olduğu noktasında hareket eden ana-baba hiç bir kaygıya düşmeden, kardeşler arasındaki ilişkilerin olumlu bir biçimde gelişmesine yardımcı olacaktır.

Birçok araştırmacının işaret ettiği gibi (P.P. Blonskij; B. E. Hurlock; W.P. Carter) tek çocuk toplumsallaşma açısından, kardeşlerin sahip olduğu elverişli koşullardan yoksundur. Genel bir biçimde, kardeş ilişkilerinin, çocukta Ben'in gelişmesine büyük bir katkıda bulunduğu söylenebilir. G. Gusdorf'un da belirttiği gibi insan ancak, kendi dışındaki bir varlıkta, başka bir anlatımla Diğeri'nde gerçekleşebilir (20). Bu açıdan kardeş kardeşin Diğeri'dir. Böylece çocuk, kardeş ilişkileri aracılığıyla, aile yaşamının dar alanından geniş ve çok boyutlu toplum yaşamına geçebilecektir. Bu geçişin olumlu bir biçimde gerçekleşebilmesi için, ana-babaya büyük görevler düşmektedir.

KAYNAKLAR

1. ADLER, A. *Connaissance de l'homme*, Paris, Payot, 1949,
2. Saint AUGUSTIN - *Les confessions*, Paris, «Belles Lettres», 1941.
3. BAUDOIN, Ch. - *L' Ame enfantine et la psychanalyse*, Genève, Delachaux, 1931.
4. BERGE, A. - *Le facteur psychique dans l'enuresie*, Paris, Edit. du Seuil, 1946.
5. BLEULER, M. - «Genese d'une nevrose chez un enfant, *Évolution psychiatrique*, 1947, III, I-20.
6. BLONSKIJ, P.P. - «Das einzige Kind in seinem ersten Schuljahr», *Zeitsch. f. päd. Psychol.* 1930, 31, 84-97.
7. BUHLER, Ch. - *Kind und Familie*, Iena, 1937.

8. BURLINGHAM, D.T. - «The fantasy of having a twin», **Psycho Analytic stud. of the child**, Intern. Univ. Press. New York, 1945, I,205-210
9. BURLINGHAM, D. T. - «The relationship of twins to each other», **Psycho Analytic stud. of the child**, Inter. Univ. Press, New York. 1949,III-IV, 57-72.
10. BUSEMANN, A. — «Bruder und Schwester», **Z. f. Sexualwissenschaft**, 1929, 30, 392-400.
11. BUSEMANN, A. — «Die Familie als Erlebnisnilieu des Kindes», **Z. f. Kinderforschung**, 1930, 36, 17-82.
12. CARTER, W. P. — **The only child in his family**, tez, Chicago, 1940.
13. CODET, O. — 'L' Enurésie, symptome psychogène», **Evolut, psychiatri.**, 1936, 3, 27-66.
14. DESCURET, J. B. F. — **La medecine des passions**, Paris, Bechet-Labe, 1841.
15. DOLTO-MARETTE, F. — «Hypothese nouvelle concernant les reactions dites de jalousie a la naissance d'un puiné», **Psyché**, 1947, 7, 524-530.
16. DUBLINEAU, J. — **Les grandes crises de l'enfance**, Edit. Bloud-Gay, 1947.
17. FREUD, A. — «Agression in relation to emotional development», **Psycho Analytic stud. of the child**, Intern. Univ. Press, New York, 1949, III-IV, 37-42.
18. FREUD, S. — **Totem et tabou**, Paris, Payot, 1947.
19. FREUD, S. — **Cinq psychanalyses**, Paris, P. U. F., 1954.
20. GUSDORF, G. — **La découverte de soi**, Paris, P. U. F., 1948.
21. HEUYER, G. ve DUBLINEAU, J. — «Le role de la reaction d'opposition dans la formation du caractère chez l'enfant», **J. de Psych normale et pathol.**, 1947, 4, 455-483.
22. HUG-HELMUTH, H — «Vom mittleren Kinde», **Imago**, 1921, 7, 84-94.
23. HURLOCK, E. B. — **Developmental psychology**, New York, McGraw Hill, 1953.
24. JAEHNER, D. — «Zwei Tage aus dem Leben dreier Geschwister», **Z. f angew. Psychol.**, 1930, 51.
25. JAEHNER, D. — «Die Phantasie Schwester», **Z. f. pad. Psychol.**, Leipzig, 1930, 31, 371-379.
26. JUNG, C. G. — **Les conflits de l'âme enfantine**, Paris, Aubier, 1935.
27. KOEHLER, E. — **Die Persönlichkeit des dreijährigen Kindes**, Leipzig, 1926.
28. LACAN, J. M. — «La famille», **Encycl. fr.**, 1936, t. VIII, 8,40-43.
29. MAUCO, G. ve RAMBAUD, P. — «Le rang de l'enfant dans la famille», **Rev. fr. de psychanalyse**, 1951, 2, 253-260.
30. MALINOVSKĀ, B. — **Mutterrechtliche Familie und OEdipus Complex**, Leipzig, 1924.
31. MEAD, M. — **Male and female**, London, V. Gollancz, 1950.
32. MEDICI, A. — **La personnalité d'une cadette de 3 ans**, tez, Paris, Alcan, 1940.
33. OBERNDORF, C. P. — «Psychoanalysis of siblings», **Am. J. of Psychiat.**, May 1929, 8,1007-1019.

34. PEREZ, B. — *Les trois premières années de l'enfant*, Paris, Alcan, 1911.
35. RANK, O. — *Das Inzestmotiv in Dichtung und Sage*, Leipzig-Wien, 1912.
36. SCHNEIDER, J. B. — «Das Geschwisterproblem», *Geschlecht und Gesellschaft*, 1913, 8, 368-389.
37. YÖRÜKOĞLU, A. — *Çocuk Ruh Sağlığı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978.
38. ZAZZO, R. — «Situation gemellaire et developpement mental», *J. de Psychol. normale et rathol.*, 1952, 2,208-227.

Türk Eğitim Derneği Bilim Dizisi Yayınları :

- ULUSAL EĞİTİM POLİTİKAMIZ : 100 TL.
- YÜKSEKÖĞRETİME GİRİŞ SORUNLARI : 100 TL.
- ÇOCUK ve EĞİTİM : 150 TL.
- TEMEL EĞİTİM ve SORUNLARI : 200 TL.

Ülke çapındaki eğitimcilerin, Türk Eğitim Derneği «Eğitim Toplantıları»nda tartıştıkları bilimsel bildirimlerini içeren bu yapıtlarını, okurlarımıza sunmakla kivanç duyuyoruz.
